

УДК [356.15+355.1+379.8](477)“1941/1944”

© **Олександр БІЛОУС**

**ПАРТИЗАНСЬКІ ПОБУТ ТА ДОЗВІЛЛЯ
НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (1941 – 1944 рр.):
КОРОТКИЙ ДИСКУРС ДЖЕРЕЛ**

На основі документальних джерел висвітлено окремі моменти з аспектів повсякденного партизанського життя: побут та дозвілля. Відображено окремі сторони побутового життя, зокрема умови проживання партизанських загонів і груп. Акцентовано увагу на партизанському дозвіллі та розглянуто такі негативні риси партизанських формувань, як пияцтво та розпуста.

Ключові слова: *радянський партизанський рух, побут, самодіяльність, пияцтво, розпуста.*

Розглядаючи історію Другої світової війни, науковці все більше відходять від принципів опису подій та принципів поширення фальшованих міфів окремих фрагментів німецько-радянського протистояння. За останні два десятиліття в Україні великого поширення набуло дослідження її соціогуманітарних складників. Широко вивчається й історія повсякденності в окупованій нацистами Україні, зокрема жвавий інтерес в істориків викликає радянський рух Опору; його моральний стан, взаємовідносини між бійцями, побут, дозвілля та інші складники партизанського життя.

Лише за останні роки до питання повсякденності в партизанських формуваннях звернулося чимало дослідників руху Опору в Україні. Серед широкого розмаїття на окрему увагу заслуговує монографія О. Гогуна, у якій автор висвітлив малодосліджені сторінки діяльності радянських партизанів та запропонував цілісну, багатовимірну й об'єктивну картину їхнього життя й боротьби [6]. Питанням побуту та дозвілля автор присвятив окремі розділи свого дослідження. У співавторстві з А. Кентієм О. Гогун видав низку документальних збірок, присвячених життю партизанів, при цьому упорядники акцентували свою увагу на протистоянні між «народними месниками» та українською допоміжною поліцією, на внутрішніх конфліктах та дисциплінарних порушеннях у партизанських формуваннях [16; 18]. Відзначимо й наукові

висліди із заданої тематики інших сучасних дослідників історії періоду Другої світової війни [2; 3; 5].

Незважаючи на те, що в сучасній історіографії з'явилася ціла низка фундаментальних праць, тісно пов'язаних із повсякденним життям партизанів, їхнім побутом та дозвіллям, тема продовжує залишатися актуальною в наукових колах. Сприяє цьому величезна джерельна база, що зберігається в центральних та регіональних архівах України. Не залишається осторонь і фондова колекція Національного музею історії України у Другій світовій війні, з якої лише за останні роки до наукового обігу було введено значний пласт документальних матеріалів із заданої тематики, зокрема науковим колективом музею було підготовлено науково-документальне видання, що містить щоденникові записи партизанських командирів середньої ланки, які повною мірою розкривають особливості повсякдення, побуту та дозвілля їхніх загонів і з'єднань [15]. Ще раніше музей долучився до подібного проекту ЦДАГО України, узявши участь у роботі над виданням «Партизанська війна на Україні. Щоденники командирів партизанських загонів і з'єднань» [14].

Найголовніший елемент партизанського побуту – житло. Умови проживання були найрізноманітнішими: усе залежало від форми боротьби загону чи з'єднання, регіону дії, пори року та інших обставин. Для дрібних формувань найбільш реальним було проживання в лісі у власноруч підготовлених землянках, а в літні місяці частим явищем було проживання просто неба.

Ф.П. Ткаченко, на той момент командир відділення Чернігівського обласного партизанського загону ім. Й.В. Сталіна, залишившись на чолі незначної групи бійців окремо від основних сил, 20 серпня 1942 р. зазначив у своєму щоденникові: «...Дні проходять спокійно, сидимо в гущавині лісу, кругом ходять і їздять люди, як зайці прислухаємося до кожного крику, до кожного стуку...» [20]. Після того як група влилася до партизанського загону ім. М.О. Щорса № 1, він 4 листопада 1942 р. указав про покращення побутових умов партизанів: «...Другого листопада взводи Яшина, Карпачова і мій були направлені на одну з ділянок лісу для риття землянок, тут ми викопали землянки, замаскували й приготували...» [20]. Про значне покращення умов проживання партизанів Ф.П. Ткаченко занотував уже 6 жовтня 1943 р. після переходу Чернігівсько-Волинського з'єднання на територію Західної України: «...Всі приступили до роботи. Риємо котловани для землянок. Для штабу частини і батальйону перевозимо з навколишніх сіл будинки, опускаємо їх у землю. ... З Любишева возять м'які ліжка, столи, стільці і різний дріб'язок. Безперервним потоком рухаються обози з дошками, колодами, продуктами» [20]. Окрім комфорту, остання цитата автора наводить на думку, що партизани, будуючи своє житло, відверто грабували місцеве населення.

Справжнє «земляне» поселення під назвою «Копай-місто» виросло взимку 1942 – 1943 рр. у Хінельських лісах. За словами М. Наумова – командира з'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів, у цей період

тут базувалися «чотири партизанських бригади й кілька великих і дрібних загонів» [13, 329]. Щоправда, умови тут були набагато скромнішими для проживання, ніж у федоровців. Той же М. Наумов, характеризуючи своє помешкання, зазначив: «Світло й чисто у штабній землянці. Посеред кімнати жарко топиться зроблена із залізної бочки грубка. ... В іншому кінці землянки пострілює плита: там харчоблок голоштабу – відомство нашого шеф-повара Софії Сергіївни. Між канцелярією і плитою відсік із дощок і ковдр – це моя і Фомича спальня. Праворуч ліжко, ліворуч інше, між ними – хід, що зв'язує «парадні» двері землянки із запасним виходом через кухню. Загалом наша землянка – це дзот: чотири вузьких вікна – амбразури» [13, 329].

У майбутньому партизанські формування під командуванням М. Наумова практично не використовували землянки для проживання особового складу. З одного боку, пояснювалося це тим, що «бази прив'язують з'єднання до одного району дії. У результаті цього з'єднання прирікає себе на пасивність і рано чи пізно витягає на себе великі сили противника, який змушує партизанів покинути базу, як неодноразово було в Хінельських лісах, чи блокує партизанські загани, прирікаючи їх на голод й ізоляцію від населення, як в Брянських лісах...» [7]. З другого – тактикою самого з'єднання: рейди вимагали швидкої мобільності й маневреності та постійного руху.

Беручи до уваги інші великі партизанські з'єднання, зауважимо, що землянки фактично не використовувалися й у Сумському та Житомирському партизанських з'єднаннях. Більше того, у з'єднанні під командуванням О. Сабурова за першої ліпшої нагоди партизанську базу намагалися організувати в населеному пункті. Так, на Брянщині «столицею» сабуровців була Красна Слобода¹, а на Житомирщині в окремі відрізки часу – Селезівка².

Український письменник Я. Баш, перебуваючи у службовому відрядженні в Житомирському партизанському з'єднанні О. Сабурова, у своєму щоденникові «Все, що бачив, про що чув» 26 червня 1943 р. занотував окремі моменти свого побутового життя в партизанів під час місцевих локальних рейдів Північною Україною – Південною Білоруссю: «... Коли смерклося, зробили привал у густому-густому лісі, з якимись велетенськими деревами. У таборі зарізали корову й почали варити обід. Довкола запалали величезні вогнища. Разом з Анатолієм [Шияном] і К.К. [Дубиною] я змайстрував кровать – на мокру землю поклали кілька мокрих і гнилих жердин, зверху знову мокрому віття, що нарізали з молодих дубків, – це була «перина», простеливши дві палатки, щоб не так вогкісно, полягали спати» [19]. Через кілька днів, 3 липня 1943 р., він уже вказує на деяке покращення свого тимчасового житла, спорудженого у похідних умовах: «... Вечір був тихий, ми знову збудували собі гарний курінь із помостом, ще й сіна вкосили з м'ятою. Так запашно й затишно. Уже мріяли працювати тут, Анатоль [Шиян] навіть на риболовлю збирався» [19].

¹ Нині с. Красна Слобода Суземського району Брянської області, Російська Федерація.

² Нині с. Селезівка Овруцького району Житомирської області.

Набагато кращим, ніж у пересічних бійців, навіть нехай це помічник начальника розвідувального відділу УШПР, було похідне життя в самого О. Сабурова. У своїх спогадах він згадує момент виходу в Сталінський рейд: «...Мимо проїжджає наш похідний КП – підвода, обтягнута брезентом. ...Коли від'їхав Богатир, разом із Бородашовим влазимо до свого похідного КП. Намацую електричну лампочку, підключену до акумулятора. Спалахує світло...» [17, 487 – 488].

Загалом, як показала практика, землянки здебільшого використовувалися лише дрібними партизанськими формуваннями, які в такий спосіб намагалися конспірувати себе: «... Двадцять сім осіб жили в брудній, запущеній, темній землянці. Тут же і готували їжу; багаття не розводили, щоб не бути поміченими. Ночами вони напалювали грубку і варили на два, а то і на три дні. Суп прокисав у бідонах. Люди хворіли...» [1, 170].

Лісове життя часто вносило свої корективи в розмірене людське життя. М. Шеремет – заступник редактора газети «Радянська Україна», під час перебування у розташуванні Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання, досить швидко акліматизувавшись до партизанського буття, з усмішкою нотував побутові незручності, з якими встиг ознайомитися. Для прикладу, запис у щоденнику від 24 березня 1943 р.: «Ось уже 20 днів, як ми не заходили до хати, спимо в лісі не роздягаючись, натягнувши на себе всі одяжки, бо уночі холодно. Тіло чешеться нестримно. Сьогодні встав уранці, нагрів відро води, роздягся догола за кущем, облився. Приємно, коли до тіла торкається свіжа сорочка. Партизани, як аристократи, коли міняють білизну, то брудну не забирають із собою. Під кущами в лісі бачиш то штани покинуті, то сорочку здебільшого із сільського полотна, а де й німецькі, трофейні» [21].

Так і не зміг звикнути за своє довге партизанське життя до такого роду негараздів М. Наумов: «Уже впродовж місяця в мене по всьому тілі розсипалися якісь рожевого кольору язви, які ночами спричиняють нестерпний зуд – хочеться здерти із себе шкіру й помитися, а у мене, як на зло, немає навіть мила (неодноразово просив Український штаб прислати мила, разом хотів навіть дати радіограму, що я запаршивів» [8, 314 – 315].

Незважаючи на незручні умови проживання, партизани часто влаштовували собі досить веселе й багате життя. Свідком одного з моментів харчування партизанської командної верхівки став Я. Башмак. У щоденниковому записі від 22 червня 1943 р. читаємо: «На столі було повно свіжожареної ковбаси (домашня і кр.), яєчні, курятини, жареної свинини, холодне, салат, самогон, заправлений клюквою, загалом обід виключно багатий. Ніколи не уявляв я, щоб у тилу ворога можна було зустріти подібний стіл» [19]. Мабуть, річницю початку німецько-радянської війни святкували.

Загалом у потужних партизанських формуваннях у більшості випадків проблеми харчового забезпечення не було. Перебої з їжею могли траплятися

лише у період незапланованих рейдів та під час затяжних антипартизанських військових операцій противника.

На початковому етапі війни харчові бази для партизанів закладалися ще до відступу Червоної армії, проте в переважній своїй більшості вони були виявлені противником. Тому в подальшому забезпечення загонів зазвичай покладалося на місцеве командування, яке вирішувало це питання за допомогою господарських операцій. Г. Балицький – Герой Радянського Союзу, командир партизанського загону ім. Й.В. Сталіна Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання, 5 грудня 1943 р. зазначив у своєму нотатнику: «Сьогодні повернулася група з господарської операції. Привезли 35 голів великої рогатої худоби, 100 овець, пудів 60 жита та інші продукти» [14, 603].

Інколи провіант відбивався в окупаційних гарнізонів, а в основному харчовою базою ставало місцеве населення. У щоденнику Ф. Ткаченка від 21 січня 1944 р. читаємо запис, де він мало не бідкається, що на звільненій від нацистів території партизани не почуваються вже господарями: «Тут уже корову в дядька не візьмеш, обшуки не влаштуєш, та й кабанчика не дістанеш. З усіх цих питань потрібно звертатися до голови. Ні, нам тут не подобається. Хочеться швидше додому» [20].

Набагато різкіше і більш чітко з цього приводу висловився 2 січня 1944 р. М. Наумов: «Майор Іванов – вірний учень Сабурова. Загалом незрозуміло, для чого числиться командиром з'єднання і для чого існує його з'єднання? Колись він забрав у мене 200 чудових бійців із Хінельських лісів, і з того часу вони перетворилися на армію мародерів, які живуть виключно за рахунок населення на відстані в 200 км від німців» [8, 316].

Дійсно, господарські акції часто були мародерством, адже партизанів інколи підштовхували до злочину (лише у найбільш резонансних справах бійців могли покарати за розбій). Як зазначив О. Гогун – відомий російсько-німецький дослідник радянського руху Опору: «Найпотрібніші речі вилучалися в колабораціоністів – поліцейських, старост, співробітників різних закладів і в агентури німецьких силових органів. Їжа та харчі у родин осіб цієї категорії забиралися повністю» [6, 277].

Підтверджує вищесказане запис М. Шеремета, зроблений 24 березня 1943 р.: «Партизани конфіскували майно старости» [21]. А нотатка Ф. Ткаченка від 20 квітня 1943 р. лише утверджує думку про безпосередню участь партизанів у господарських акціях серед цивільного населення: «Села тут бідні, партизани об'їли їх» [20].

«Народні месники прагнули не лише хліба, а й видовищ. Одним із видів партизанського дозвілля була творча самодіяльність. Хоча широкого відображення вона і не знайшла, проте окремі повідомлення з низової партизанської преси дають змогу скласти деяку уяву про роль народної творчості в житті загонів. В одному з номерів «Бойового листка», низового друкованого органу спецзагону НКДБ СРСР «Переможці», читаємо: «Вечорами

у землянці 2-го взводу завжди можна почути фронтові партизанські та народні пісні...» [4].

Як і на шпальтах «Бойових листків», партизанська самодіяльність висвітлена і на сторінках Журналу з'єднання партизанських загонів Тернопільської області «На честь Батьківщини»: «... Відсутність листування, кіно, спектаклів позначалася на народних месниках. Однак те, що було відсутнє, ми замінювали розвитком партизанської самодіяльності» [9]. У цьому ж таки з'єднанні навіть був організований похідний духовий оркестр, який «складався з партизанів-поляків, котрі зі своїми інструментами прибули до нашого з'єднання. У години дозвілля партизани-музиканти, як-то мовиться, гастролювали» [10].

Через те що партизанські формування були частиною радянського пропагандистсько-культурного світу на окупованій нацистами території, то і діяли вони відповідно до встановлених канонів. Різноманітні концерти, мітинги та зібрання приурочувалися до частих державних свят «країни рад»: Нового року, Першотравня, Дня Конституції, жовтневого перевороту та ін.

Ф.П. Ткаченко у своєму щоденникові занотував кілька моментів партизанського святкування: «... День Конституції. Баяніст т. Кравцов грав на баяні, ми співали хором, а я і Шура виконали сольні номери. ... Вечором гримить взводами партизанська самодіяльність – пісні, танці, частушки. Баяніст Кравцов почергово обслуговує взводи. Гуськов дає життя. Розвідники дістали гітару. ... В 9.00 почався вечір самодіяльності в 2-му взводі, тут тобі і музика, і танці, і партизанський джаз, і фокуси, і навіть інсценування. В 12.00 днювальний доповідає, що затримав Діда Мороза-автоматника, не знає пароля» [20].

Набагато стриманіше про такі речі намагався писати Г. Балицький: «... Цей день у загоні відзначали як міжнародний комуністичний день. ... В 18.00 почалася самодіяльність у загоні. На вечір прийшли з усього з'єднання. Вечір пройшов на високому політичному рівні. Після всього почалися масові танці» [14, 435 – 454]. Разом з тим зазначимо, що залишатися політкоректним йому вдавалося далеко не завжди.

Наклала війна свій відбиток і на взаємини між чоловіками й жінками. З одного боку гендерного конфлікту бачимо насильство, домагання, гвалтування, з іншого – покращення своїх побутових умов та соціального статусу в якості коханки. І чим вищий посадовий щабель у співмешканця, тим кращими ставали різні сторони партизанського буття співмешканки. Той же Г. Балицький з цього приводу 11 січня 1944 р. зазначив: «Оригінальна картина (стояли на квартирі в одного командира загону з'єднання Бегми): командир цього загону 52 роки, а його дружині – 21 рік. [Хай йому біс], що війна зробила, – молода дівчина живе з таким старим. Що у них спільного в сімейному житті. Це не життя, а просто дурниця» [14, 619].

Не про корисні інтереси, а про «вітер у голові» зауважив 7 березня 1943 р. М. Шеремет: «Зовсім розпустилася наша кіномеханік Аня – легковажна і дуркувата дівчина. Соромно стає, яких нестійких людей посилають інколи сюди

в тил» [21]. Разом із такими обвинуваченнями щодо інших є записи, де автор наголошує вже на власній порядності: «... Дав собі клятву – пронести вірність через всю партизанщину – і пронесу. От уже 3 місяці, і я ще не відчував жиру за собою, таке було складне і важке життя, що не до любовощів. А потім, я не зустрів ще такої жінки чи дівчини, яка б мене схвилювала» [21].

Часто згадує нестатутні стосунки в Чернігівсько-Волинському з'єднанні й Ф.П. Ткаченко. Про один із моментів, що мав місце влітку 1943 р., записав таке: «Олексій Федорович [Федоров] був одягнений у темно-синій костюм, у білій сорочці, в тапочках, з солом'яним брилем на голові. Йому хтось подарував темно-зелені окуляри, і він, надівши окуляри, підійшов до дівчат і говорить: «Дівчата, я через ці окуляри зразу бачу, хто винна, а хто невинна. Ось Уля (а це була його ВПЖ), ну ця, каже, винна, а оця – теж винна, і подивився на Феню, а оцю в Москву отправимо скоро», – і подивився на беременну Галю» [20]. В іншому випадку записав, як зупиняв розпусту задля попередження хвороб у власному бойовому підрозділі: «Викликав кухарку 3-го взводу і переконливо попередив, що якщо ще комусь наділить трипера, то розстріляємо. Один уже схопив» [20].

Романтичніше про ніжні стосунки пише 2 липня 1943 р. Я. Баш: «А коли був у селищі Чияне, бачив увечері закохану пару, що повільно ходила вулицею: у нього на плечах автомат, у неї гвинтівка» [19]. Та як показують документальні джерела, це було швидше винятком із правил, ніж якоюсь закономірністю. Майже завжди це було аморально і з боку чоловіків, і з боку жінок – задля отримання дивідендів.

Крім сексуального насильства, поширення набуло пияцтво – ганебне соціальне явище. О. Гогун, намагаючись зрозуміти психологію представників радянського руху Опору, зазначив: «У лісі спирт і міцні алкогольні напої потрібні не тільки як засіб для зняття психологічного напруження, а й як знеболювальний засіб, антисептик, рідина для дезінфекції і захисту від обмороження. Певною мірою партизанське життя призводить до вживання спиртного» [18, 198].

Заступник командира Чернігівського обласного партизанського загону ім. Й.В. Сталіна (першого Чернігівського з'єднання партизанських загонів) М. Попудренко, наче виправдовуючи дії своїх бійців, 6 січня 1942 р. занотував у своєму щоденнику: «Загалом без дати не пили, але пили щодня. Правда, п'яним ніколи і ніхто не був. Пили чесно. Прикро: спирт закінчується. Треба шукати спиртзавод» [14, 156]. Та вже 31 січня в нього з'явився зовсім інший запис: «У загоні з'явився спирт... Сьогодні усі були п'яні. Комісарам і політрукам була робота» [14, 164].

Зі слів М. Попудренка можна дійти висновку, що пиятику в партизанських загонах із самого початку місцеве командування намагалося взяти під свій контроль, а також перекрити шляхи постачання спиртного в загони. Однак іноді саме ватажки й провокували партизанів до вживання алкоголю. Так, Ф. Ткаченко у своєму щоденникові від 7 листопада 1942 р. зробив такий запис:

«...Потім говорив комісар, говорив довго, голосно і нескладно, тому що він заклав велику дозу самогону, і в нього заскакував язик» [20].

Не набагато кращою, ніж у чернігівців, ситуація із вживанням спиртних напоїв була і в Сумському та Житомирському партизанських з'єднаннях. Так, один з агентів на ім'я «Кармен» у радіограмі на адресу начальника УШПР Т. Строкача зазначав: «Повідомляю, що все командування часто займається випивкою. Ковалю (Ковпака) усі бояться як вогню, тому що як вип'є, так може будь-кого відшмагати батогом». Схожу картину висвітлює інший агент на ім'я «Марія»: «...Щодня грають у карти, п'ють, занадто багато вихвалювання» [18, 204]. Агент «Дробот» об'єктивно й безапеляційно змальовує стан справ у з'єднанні під командуванням О. Сабурова: «Комвзводу Бородинський займається п'янками і нехлюйством. У п'яному вигляді лякає зброєю населення» [18, 207].

Зазвичай алкогольну проблему в партизанських формуваннях намагалися не порушувати. Однак із метою профілактики командування час від часу гостро критикувало бійців, що зловживали спиртними напоями. Керівники закликали партизанів до дисципліни й відповідальності, нагадували, що пияцтво заплямовує честь усього загону. Так, у спецзагоні НКДБ СРСР «Переможці» з метою застерегти решту бійців від надмірного вживання спиртних напоїв чи пияцтва на сторінках внутрішньої преси з'явилося прізвище бійця 1-го взводу Войтова, який під час виконання оперативних завдань (розвідки) неодноразово «закладав за комірець», за що і дістав «30 діб штрафної команди» [2, 25 – 33]. Найчастіше «героями» партизанських «Бойових листків» чи «Стінгазет» ставали саме розвідники. Маючи безпосередній контакт із зовнішнім світом, вони зваблювалися спокусою, від якої мало хто відмовлявся. У загоні Д. Медведева з проявом пиятики намагалися боротися за допомогою коротких памфлетів, адресованих найбільшим порушникам: «Наша кінна розвідка. Їде браво від воріт. На завдання верхи. А назад навпаки» або ж «Сказав командир Саркіяну: – йди «пошуми» на селі, – виконав він наказ до останку... шумівши напідпитку» [11; 12].

Але вся оця боротьба Д. Медведева з пияцтвом у своєму загоні нівелюється коротким дописом Г. Балицького від 22 жовтня 1943 р.: «О 9.00 підійшов тов. Медведєв зі своїм загonom, розмістився північніше мого загону. Майже весь день пили. У Медведєва до дідька самогону – у нього є апарат» [14, 588].

М. Наумов одним реченням зі свого щоденника підняв на поверхню чи не весь перелік партизанських вад: «Ось учора в «Червоному» загоні – випадок самострілу, ось командир загону ім. Хрущова проситься на лікування, командир «Смерть фашизму» уже хворий, комісар поранений, політрук роти «Червоного» одружився на полячці і зареєстрував шлюб у місцевого ксьондза, боєць із колишніх козаків згвалтував жінку і розстріляний, у Київському загоні побилися п'яні, в «Мікояні» командир не розмовляє з комісаром, а обидва разом із начальником штабу випили медичний спирт, залишивши хірургію без необхідного засобу» [14, 328].

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що всі презентовані джерела мають потужний інформаційний потенціал, що віддзеркалює малодосліджені сторінки історії радянського партизанського руху впродовж усього його існування. Джерельну базу воєнної доби повною мірою доповнюють мемуари і спогади учасників «малої війни», які, незважаючи на суб'єктивізм, є цінним джерелом для всебічного вивчення руху Опору. Епізоди повсякденного життя, занотовані авторами, по-новому розкривають роль війни та екстремальних умов у житті людини, показують формування її характеру, способу поведінки й дії.

Джерела та література:

1. Артозеев Г.С. Партизанская быль / Г.С. Артозеев. – М.: Военное изд-во МО СССР, 1954. – С. 170. – 272 с.
2. Білоус О.П. Бойові листки як джерело вивчення партизанської діяльності / О.П. Білоус // Сумський історико-архівний журнал. Науковий журнал з історії та архівознавства України. – 2013. – XX вип. – С. 25 – 33.
3. Білоус О.П. До проблеми пияцтва у радянських партизанських формуваннях періоду Другої світової війни / О.П. Білоус // Аркасівські читання: історико-археологічні та етнологічні дослідження у контексті гуманітарного розвитку європейського суспільства: матеріали VI Міжнародної наукової конференції (15 – 16 квітня 2016 р.). – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2016. – С. 62 – 64.
4. Боевой листок подразделения тт. Стригунова и Ковтуна. – 1944. - № 2 (21 січня) // Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (далі – Фонди НМІУДСВ). – КН-23063. – Г-2347.
5. Гінда В. Чоловіки й жінки у партизанських загонах / В. Гінда // Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць / за наук. ред. докторки істор. наук Г. Грінченко, канд. істор. наук К. Кобченко, канд. істор. наук О. Кісь. – К.: АРТ КНИГА, 2015. – С. 157 – 170.
6. Гогун О.С. Сталінські командос. Українські партизанські формування, 1941 – 1944 рр. / О.С. Гогун. – К.: Наш Формат, 2014. – 504 с.
7. Доповідна записка М.І. Наумова, командира з'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів, М.С. Хрущову, Першому секретарю ЦК КПУ / Особистий архів Г.М. Наумової.
8. Жизнь генерала Наумова: сб. док. / сост.: Г.М. Наумова, А.В. Бирик, В.М. Наумов. – 2-е изд. К.: Альфа Реклама, 2015. – 445 с.
9. Журнал з'єднання партизанських загонів Тернопільської області «Во славу Родины». – 1944. – № 3. – № 2 // Фонди НМІУДСВ. – КН-158970. – Г-66369.
10. Журнал з'єднання партизанських загонів Тернопільської області «Во славу Родины». – 1944. – № 3. // Фонди НМІУДСВ. – КН-158971. – Г-66370.
11. Мы победим. Орган отряда тов. М. – 1942. – № 9 (19 жовтня). – // Фонди НМІУДСВ. – КН-20621. – Г-1290.
12. Мы победим. Орган отряда тов. М. – 1943. – № 17 (10 січня). – // Фонди НМІУДСВ. – КН-23818. – Г-2461.
13. Наумов М.И. Хинельские походы / М.И. Наумов. – М.: Молодая гвардия, 1972. – С. 329. – 352 с.

14. Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений 1941 – 1944 / Кол. сост. В.С. Лозицкий и др. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2010. – 670 с.
15. Партизанські колекції Національного музею історії України у Другій світовій війні. Щоденники / Ін-т історії України НАН України, Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К.: Аеростат, 2015. – 304 с.
16. Родня. Полиция и партизаны, 1941–1944. На примере Украины / Авт.-сост.: А. Гогун, И. Дерейко, А. Кентий. – К.: Украинский издательский союз, 2011. – 576 с.
17. Сабуров О.М. Відвойована весна / О.М. Сабуров. – К.: Україна, 2008. – С. 487 – 488. – 736 с.
18. «...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...». Красные партизаны Украины, 1941 – 1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы / Авт.-сост.: Гогун А., Кентий А. – К.: Украинский издательский союз, 2006. – 430 с.
19. Щоденник Я.В. Башмака (Якова Баша) «Все, що бачив, про що чув». 13.06. – 05.07.1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-210988. – Д-34201.
20. Щоденник Ф.П. Ткаченка. 30.04.1942 р. – 17.04.1944 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-91009. – Д-17286.
21. Щоденник М.С. Шеремета «В тилу ворога». 06.03. – 01.04.1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-210988. – Д-34201.

© Александр БИЛОУС

ПАРТИЗАНСКИЕ БЫТ И ДОСУГ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ (1941 – 1944 гг.): КРАТКИЙ ДИСКУРС ИСТОЧНИКОВ

На основании документальных источников освещены отдельные моменты из аспектов повседневной партизанской жизни: быт и досуг. Отражены некоторые стороны бытовой жизни, в частности условия проживания отдельных партизанских отрядов и групп. Акцентировано внимание на партизанском досуге и рассмотрены такие черты партизанских формирований, как пьянство и разврат.

Ключевые слова: советское партизанское движение, быт, самодеятельность, пьянство, разврат.

© **Oleksandr BILOUS**

PARTISAN DAILY ROUTINE AND LEISURE TIME IN TERRITORY OF UKRAINE (1941 – 1944): SHORT DISCOURSE OF SOURCES

Considering the history of the Second World War, scientists are increasingly moving away from the principles of the description of events and distribution of false myths of individual fragments of the German-Soviet confrontation. Over the last two decades the study of socio-humanitarian components has become widespread in Ukraine. The history of everyday life in Nazi-occupied Ukraine is widely studied; particularly the historians are interested in the theme of Soviet resistance movement; its moral state, the relationship between the soldiers, daily routine, leisure activities and other components of partisan life.

One of the main elements of partisan life was housing. Conditions of residing were very diverse: it depended on the form of combat detachment or partisan formation, region of action, seasons and other circumstances. The living in the woods in the manually prepared dugouts has been the most realistic for small groups, and in the summer months the living outdoors was frequent phenomenon.

Practice has shown that the dugout mostly used only by small partisan formation which thus tried to conspire themselves. Large partisan formation is not actually used the dugout. Moreover, the partisan formation under the command of O. Saburov was trying to arrange the first partisan base in a settlement.

Despite the uncomfortable living conditions, the partisans often arranged a pretty fun and rich life.

Since the partisan units were part of the Soviet propaganda and cultural world into Nazi-occupied territory, they operated according to established canons. Various concerts, rallies and meetings held in connection with the frequent public holidays, “The Soviet Union”: New Year, May Day, Constitution Day, October Revolution, and others.

War has imposed its mark on the relations between men and women. On the one hand the of gender conflict we see violence, harassment, rape, and on the second hand we see the improvement of their living conditions and social status as a mistress. And the higher the job level of the cohabitant, so the various parties of partisan life of a mistress were the better.

Along with sexual violence, one of the key aspects was drunkenness as a shameful social phenomenon. Usually alcohol problem in partisan units was trying to not to break. However, with the purpose of preventive maintenance the command of partisan unit periodically sharply criticized fighters who have abused alcohol. The leaders called on the partisans to discipline and responsibility and remind that drunkenness bring dishonor of the whole detachment.

All presented and represented sources in the article have powerful potential information that reflects the unexplored pages of history of the Soviet partisan movement throughout its existence. The source base of wartime is fully complemented by the memoirs and recollections of participants of “small war” that despite the subjectivity is a valuable source for comprehensive study of the resistance movement. Episodes of everyday life recorded by authors reveal the role of war in a new way and extreme conditions of life, show formation of its character, behaviors and actions.